

ЈЕДАН ВРАЊСКИ ИДИОЛЕКТ²

У раду се методама традиционалне дијалектологије анализира говор потомка једне од најстаријих врањских породица (Влајинци). Наш информатор рођен је 1947. године и велики је заљубљеник у свој локални говор. Анализом осамдесетоминутног транскрипта разговора са њим, обухваћени су сви језички нивои, а добијени резултати упоређени су са досадашњим истраживањима врањског говора. У његовом идиолекту очекују се типичне карактеристике говора града Врања попут: полугласника, форманта *-на-*, доследног екавизма у одричним облицима глагола *јесам*, заменичких енклитика *гу, ги, не, ни, ве, ви*, аналитичке деклинације, презента 3. л. мн. на *-в*, радног глаголског придев м. р. јд. на *-ја*, футурсих форми без инфинитива итд.

Кључне речи: урбана дијалектологија, призренско-тимочка дијалекатска област, врањски идиолект

1. Увод

Изучавање говора града Врања пред истраживаче ставља тежак задатак јер је данас у самом граду мало аутохтоних Врањанаца који имају довољно година да из личног искуства могу да говоре о животу у старом Врању, а да нису високообразовани.³ Идеалан говорник, онај који одговара критеријумима дијалектологије, права је реткост у овом граду. Готово да нема Врањанца са завршеном само основном школом, а они који су завршили средњу неретко су били запослени на таквим радним местима да су овладали стандардним језиком који и данас користе упоредо са дијалектом. Такође, треба узети у обзир и да је, за разлику од сеоског становништва, градско подложније дневним миграцијама, те долази у контакт са људима из других крајева што се одражава и на његов говор.

Старије студије, које се у једном од својих сегмената баве и структуром врањског становништва, поткрепљују наведено стање на терену. На-

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживања и проучавања врањског говора ради његовог очувања и заштите као елемента нематеријалног културног наслеђа југа Србије*, који у потпуности финансира Министарство културе и информисања Републике Србије.

³ Већи део градског становништва чине досељеници из околних села, пчињског, бујановачког и прешевског краја.

име, према попису из 1971. године, више од половине становника били су досељеници са подручја врањске општине, из других општина СР Србије и других социјалистичких република, од чега је највећи удео припадао досељеницима из сеоских насеља, затим из градских и на крају из мешовитих насеља. Пораст броја градских становника забележен је управо 1971. године. Томе је допринео висок природни прираштај, али и индустријализација и развој Врања, који су довели до миграција – за десет година број градског становништва повећан је за скоро 10 000 становника (највећим делом Срба, затим Рома, Бугара, Македонаца, Црногораца, Албанаца, Хрвата, Муслимана, Словенаца, Мађара, Руса, Турака, Чеха, Грка, Румуна, Јевреја, Немаца, Украјинаца) (Пешић 1975: 81–82).

Ипак, циљ нашег бављења говором града Врања јесте бележење тренутног стања у језику, те смо, усклађујући стање на терену са дијалектолошким критеријумима, обавили спонтане разговоре са Врањанцима који с обзиром на порекло, године и степен образовања испуњавају услове за репрезентативне говорнике. За ову прилику одабран је разговор са испитаником који је у тренутку истраживања синоним за врањски говор.

2. Влајинци

Иако је прва асоцијација на помен града Врања највећи српски реалиста и родоначелник српског модерног романа – Бора Станковић, много је његових знаменитих суграђана који су оставили значајан траг у различитим областима: др Јован Хаџивасиљевић (историчар и етнолог), Риста Т. Николић (антропогеограф), Сима Погачаревић (народни херој), др Ђорђе Тасић (правник), Коста Јовановић (политичар), Миодраг Стајић (књижевни критичар), Милутин Стојановић (виноградарство), Милорад Вучковић (грађевинарство), др Урош Стајић (сточарство, дуван), Драгољуб Тасић (демографија), проф. др Србољуб Стојиљковић (неуропсихијатрија), др Милан Влајинац (агроном) и др. (Пешић 1975: 311–318). Међу наведенима, нама ће посебно значајно бити последње презиме, будући да је наш саговорник потомак управо Милана Влајинца, истакнутог агронома, лексиколога и етнографа.

Данас је, дакле, мало аутохтоних Врањанаца који живе у Врању. Ипак, уколико пролазнике на улици питате да вас упуте на потомке старих врањских породица, већина њих ће поменути чувене Влајинце и међу њима Тому Влајинца. Тако је и нас пут одвео до једне од најстаријих породица у овом граду. Влајинци су се, наиме, доселили у Врање у другој половини 18. века из села Црвени Град у Горњој Пчињи. Први је то учинио Китан Стошић, али фамилија је постала позната по Стоши, сину Димитрија и Влајинке. Димитрије је млад преминуо, а баба Влајинка је одгаји-

ла Стошине синове Јању и Димитрија. По њој породица ће понети ово, за врањски крај нетипично презиме – Влајинац (Ђорђевић 2018: 49).

На самом улазу у Влајински сокак је прва српска кућа на два боја изграђена у Врању коју је 1848. године саградио чувени Јања Влајинац. Тик уз њу, у истом дворишту, налази се дом нашег првог саговорника на путу проучавања говора града Врања, Јањиног потомка, Томе Влајинца⁴. Већ на улазу у двориште препознајемо домаћина. Дочекује нас читајући дневну штампу у дубоком хладу. При поздрављању обазриво пружа руку и још на кућном прагу упућује нам једну језичку опаску: „Како то ’да ли да се изујем’? Тој се тамо код тебе каже. Овде се вика ’да ли да се собујем’”. Одмах затим уследио је срдачан дочек домаћице – турска (не домаћа) кафа и такозвани суви колачики, а затим је отпочео веома пријатан осамдесетоминутни разговор који представља грађу за овај рад.

2. Анализа

Фонетика

Акцент. Информатор у свом говору чува експираторни акценат који је карактеристичан за овај крај (Белић 1905: 273; Пецо 1994: 162, 167).

Старо место акцента у његовом идиолекту задржале су именице мушког рода на сугласник: *авио́н, ала́т, воска́р, вуновлача́р, грнча́р⁵, домаћи́н, друга́р, епидемиоло́г, зана́т, капу́т, кола́ч, комбина́т, Лео́н, лока́л, магаџи́н, минта́н, парафи́н, пешки́р, рачу́н, кафе-рестора́н, сока́к, Стоја́н, така́т, тротоа́р, ћерпи́ч, уну́к, филца́н, чика Млада́н, чика Јорда́н, Че́да Че́мбрле́н.*

Акцент на последњем слогу имају и заменице (*такáв, таквó, таква́, овáј, ова́ј, овакáв, онáј, онакáв*), бројеви (*једáн, једнó, једна́, једну́, једни́, деведесéт*) и прилози (*дотлé, кудé, напредó, назадó; како́, тако́, полáк; зашто́*).

Акцент на ултими забележен је и у 3. лицу једнине аориста: *дођé⁶*.

Експираторни нагласак у овом идиолекту је парадигматски везан, са незнатним одступањима попут: *Мотел, Мотéла; утéна, утену́јев*.

Код неких именица акценат се везује за иницијални слог: *Бла́гоју, Бла́гојо; Живко, Живка; за́бава, забаву, забаве; кло́мфер, кло́мфери; Пре́шевка,*

⁴ Информатор је након обављеног разговора дао писану сагласност којом је потврдио да се снимљени материјал може користити у научне сврхе.

⁵ Овај и слични примери у којима је појачана фрикативност гласова *ч* и *џ* биће означени болдом.

⁶ Акцент у 3. лицу једнине аориста ипак је чешћи на иницијалном слогу: *у́мре, ёво; па у́мре; кад ме ви́де; она се изгуби*.

Прешевку; породица, породице; свадба, свадбу, свадбе; свећу, свеће; слава, славу; снашка, снашку; чешма, чешме.

Један је пример везивања за антепенултиму: *фамилија, фамилију, фамилије.*

Код већине примера акценат је уопштен на претпоследњем слогу: *баклаву, баклаве; бомбонџија, бомбонџије; веридба, веридбу, веридбе; девојка, девојку, девојке; игранка, игранке; каменорезац, каменорезци; Милева, Милеву; работа, работу, работе; Сакатура, Сакатуру; самриџија, самриџије; свекрва, свекрву, свекрве; старејко, старејка; терзија, терзију; чешиџија, чешиџије.*

Придеви су донели примере у којима се акценат везује за први (врањска, врањску, врањске; економска, економску, економски) и претпоследњи (официрска, официрске) слог у речи.

Парадигматско везивање акцента код глагола примећено је у презенту и радном гласком придеву.

Неколико је примера везивања акцента за иницијални слог: *врџи, врџив; дође, дођев; дошле, дошли; игра, играмо; слави, славив.*

Акценат се везује и за пенултиму:

заврџим, заврџи; отидеш, отиде, отидев; сабере, саберемо, саберев; заврџила, заврџија; имаја сам, имаја си, имаја је, имала је, имало је, имали су; је то кренуло, кад је кренула; паднала, паднаја; сам радио, сам радила, радија је, радила је, су радили; сам се родија, си се родио, се родила, су се родили; је славија, смо славили, су славили.

Код заменица и бројева акценат се везује за последњи слог у речи (*такво, таква; једн, једно, једна, једну, једни*).

Иако се може уочити одређена законитост у везивању акцента, има и примера који то оповргавају: *Међутим, једна; једно време; него овде-онде, дотле му је, тако, срамували од врањски језик, отидеш до Калемегдан, ал' сам и имаја монолог; имао сам ја кума.*

Акценат варира и код демонстративних речца:

еве, до скоро; умре, ево; ете, ми на пример; ене, таква чешма; еве, што викам; еве га кандило; еве, она ће ти каже; еве, као у Павловац; еве, дође; еве гу овдек.

Одрична речца *не* постаје носилац акцента у конструкцијама *не* + заменица (енклитички облици личних заменица и/или повратна заменица) + глагол: *да не се види, не му се вије, не га игра добро, не се изеде ни тријес посто, не га је, вика, испекла*, као да *не* ги *познаваш*.

Дијалекатско место акцента, типично за врањски говор, и у истраживању Д. Станковић (2018: 242), у коме су испитаници врањска деца школског и предшколског узраста, показује велику стабилност. Слично стање забележено је и у истраживању које се бави испитивањем диглосије у Врању (Трајковић, Михајловић 2018: 12, 14).

Полугласник. Полугласник се најчешће среће у прилозима (за време и начин): и *дџн-дџнске*, куде ми *сџга* седимо, *сџга* почнаше, ја ћу *сџд*, и *тџд* врањски, *тџда* три, старејко је *тџга* главан; *полџк* поче губи, *полџк*, *полџк* враћа.

Према фреквентности, одмах затим следе показне заменице: ти си *овакџв*, *овџј* ора, *овџј* наш говор, *овџј* рипа овамо, ти си *онакџв*, *такџв* у Врање, сас *тај* турцизам, *тај* колач, у *тај* тренутак; *онџј* што предава, *онџј* алат, *онџј* дечко.

Забележен је и у именицама (*Бџдње* вече, била *Митровџн*), речцама (*амџн*, брџе; *бџш* га брига) и по једном глаголу (*омџсти* јајца), придеву (малка *тџнак*), броју (*једџн* пример) и предлогу (*сџс* овога младожењскога)⁷.

Има и примера у којима се на месту полугласника јавља вокал *a*: *кад* га омџси колач, *кад* се крши, *кад* дођеш, *кад* су пролазиле, *кад* се све тој заврши, *сад* почиње снашкино; по *бадџак*; имао *једџн*; да не би било *једџн* само; *чак* можда; *сас* туј крстену воду, врже *сас* врчку, *сас* пешкир удара.

У једном примеру се на месту полугласника чује *e*⁸: *Велиџден* је у недељу⁹.

Сличне варијације забележене су и током испитивања диглосије у Врању (Трајковић, Михајловић 2019: 87) у коме је чак 75% ученица и 54% ученика одговорило да би уместо *данџс* изговорило *данџс*, док највећи број наставника користи потпуно преобликовани изворни лик *данџс*, и то 46,2% наставница и 43,5% наставника. Ово донекле потврђује и Д. Станковић (2018: 61–64) која бележи да врањска деца већи број речи с полугласником истовремено изговара и са пуним вокалом.

Јат. Замена *јата* је екавска (*неје* теја; кој *неје* бија уз Јозу Брџзу; кој *неје* бија, разумеш, црвен; тој *неје* могја да прогледа; *неје* такој било; тој *неје* бадџак; *неје* могја ни да живи; *неје* имаја водовод; *неје* музикалан; *неје* била за пијење; *неје* била зима; *неје* имало; ми *несмо*; *несу* смџли да славив, који туј *несу*), али не и искључиво екавска: *није* тео никад, нико *није* тео, *није* имало, ми *нисмо* тамо.

У говору врањске деце учесталији су икавски, тј. стандарднојезички облици (Станковић 2018: 64–65).

Рефлекс назала задњег реда. Рефлекс назала задњег реда у старој секвенци *-нџ-* је *-на-* што се препознаје у облицима радног глаголског придева (у оквиру перфекта и крњег перфекта) и аориста:

кад сам ја *постанџа* гџзда; кад је он *престанџа*; *биднаџа* је благџјник; *паднаџа* Гале Ващче; *паднаџа* авион; зџт ми *запнаџа*; снашка *паднаџа*; *останџало* код тџтка ми; смо *почнаџли* да; *стигнаџли* га; *отиднаџа* ја, *отид-*

⁷ Мисли се на наведени придев, број и предлог, али је број понављања већи од једног пута.

⁸ Још је А. Белић (1999: 81–83) у свом истраживању врањског говора упутио на македонску вокализацију полугласника.

⁹ Ова именица се може тумачити и као лексикализовани пример.

намо ми, отиднасмо тамо; почна да добива; бидна, богами; што бидна, како бидна; тэг почнаше; па почнаше да славив: сѐга почнаше; кад почнаше; деца почнаше.

Два примера потврђују и стандардни рефлекс: *кренуло*, кад је *кренула*.

Чини се да је, судећи по фреквенцији примера са формантом *-на-*, ова црта врло стабилна у говору нашег информатора. Истраживање диглосије у говору Врања показало је да Врањанци најчешће прибегавају употреби облика са формантом *-на-* (45,5% високообразованих Врањанаца мушког пола, 36% високообразованих Врањанки, 23% средњошколаца и 51,5% средњошколки) (Трајковић, Михајловић 2019: 89), док у говору врањске деце има извесну стабилност, али се јавља ређе од рефлекса *-ну-* (Станковић 2018: 98–100).

Партикула *ј*. Сонант *ј* се готово редовно јавља као партикула у заменицама: *кој* неје бија; не вди *никој* рачин, *никој* не промаша; *овај* кућа, *овај* новинарка као каже, *овиј* врањску музику, у *овиј* кућу, суга почнаше *овеј*, *овеј* жене; *овој* што је, окригла као *овој*, да покажев *овој* што је; *тај* вџа, у *тиј* собу, *теј* работе, по *теј* шкџле, на *теј* чешме; у *тој* доба, зезав се на *тој*, *тој* се игра; *оној* је било страшно, *оној* Скопље; прави *свакој* како оће.

Као и у прилозима: ја сам се родија *туј*, има *туј* које живив, неје *такој* било, и *тој* је *такој*.

Неретко се могу чути и примери без партикуле: *ко* у *ко*лко сат дооди, *нико* није тео, *то* је прва кућа, *то* је направија, *то* у Врање, све су *то* много добри обичаји; *тако* смо кумови, *ту* је имала чешма, *ту* је тесна, *ту* је седела.

У истраживању Д. Станковић (2018: 244–245) ова фонетска одлика показала је знатно већу нестабилност.

Сонант *в*. Нестабилан је и сонант *в* који је у облицима глагола (*на*) прави често редукован: шпџрет да *напраи*, овој га *напраи*; овдека да *праимо*, ципеле што *праив*, конопци се *праив*.

Исто тако има облика у којима се овај глас чује: да *прави* свеће, да се тољко *направи*, поголему да *направи*, ништа не *правиши*.

Замена се у неким примерима врши и у супротном правцу: под капут *сакријене*, сви занати су били *покријени*.

Највећу стабилност сонант *в* је показао у облицима 3. лица множине презента у којима се редовно јавља¹⁰: *зезав* се; *играв* мушки; па *идев*; тељи су да га *избришев*; не *можев* да умрев; не *можев* му ништа; туј се *натезав*; *отидев* тамо; оне му *пџав*; да *покажев*; да се *препуцавав*; да се много *са-*

¹⁰ Овакви облици веома су фреквентни, али будући да је обим рада ограничен, овога пута нисмо у прилици да их све и наведемо.

бѣрев; па *сакрѣјев*, да се *слѹжив*; не *смѣв* да *улѣгнев*; да се *утепѹјев*; *утркѹјев* се; па *ѹчив*.

У само једном примеру јавио се стандардни наставак *-ју*: сви сѣла *ѹмају*.

Код млађе популације варирају облици са наставком *-в* и *-у*, *-е*, *-ју* у готово подједнаком броју речи (Станковић 2018: 204); средњошколци (86% момака и 69,7% девојака) чешће користе презент са наставком *-в*, док старији, високообразовани испитаници чешће прибегавају употреби стандардног облика (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Сугласник х. У говору врањске деце предшколског и школског узраста сугласник *х* се полако стабилизује уз напомену да се у готово истом броју речи јавља и губи (Станковић 2018: 68–74).

Овај глас је веома нестабилан у идиолекту нашег саговорника. Забележена су испадања у иницијалној позицији на примеру презента и перфекта глагола *хтети* (како *оће*, *оће* да се сѹши, *оће* да улѣгне; неје *теја*, није *тео* нијад, *тели* су, несу *тели* да прифатив, *тели* да биднев), као и у придеву (па је и *апсен*) и узвицима (*ајде*, прикључише се; *ајде*, да би имали што већу масовност, *ај* сѣга).

У неколико примера глас *х* је изостао у медијалној позицији: у колко сат *дооди*, овдека да *доодив*, *доодив* једни по једни, *пооди* се по снашку; *греота* је, половин *сарана*.

Два пута се није појавио у финалној позицији: *Рѣко*: „Што је овѳј?; да кѹваш *гра*“.

Сугласничка група *хв* дала је *ф*: несу *тели* да *прифатив*; кој га *фати*, тѳј што *фати*, не мѳж да *фати* ритам, *фаћамо* полѣк милевѳзам, они се *фаћа^мав*.

Африката s. Једна од најмаркантнијих фонетских црта, африката *s*, јавила се само два пута: он се *осрћа*, знаш што значи *осрћа* се.

Овај податак се подудару са претпоставкама да ће ова дијалекатска одлика бити једна од оних које ће се убрзо, а можда и прва, изгубити из овог говора (Трајковић, Михајловић 2019: 90).

Финално л. Финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода јединине дало је *-ја*: кој неје *бија*, *доија* из Пчињу, он је *завриија*, си *имја*, ја кад сам *ишија*, то је он *казја*, неје *могја* да прогледа, то је *направија*, кад сам се ја *оженија*, кад сам *поија*, *поија* сам много одавно, после је *преија*, татко ми *пуштија*, што си *работја*, сам се већ *родија*, кад сам *свираја*, *свираја* сам ја, он је *славија*, он је умрѳја.

Уз то, јављају се, мада не тако често, стандардни облици: после рата је *био*, он је професор *био*, поп је *имао* један, *имао* сам ја кѹма, ја сам и *певао*,

па се ту *правио*, он је *трговао* са Босном, *трговао* са Грчком.

О диглосивном понашању нашег говорника најбоље сведоче реченице у којима испитаник користи и једне и друге облике, некада чак и истог глагола:

Имао си, сви занатлије у Врање си *имаја*.

Сликаја гу је Дејанац. Он је *сликао* овој.

Прво је *фатија* татко ми, па је *излапео био*, разумеш, па умре.

Ја сам и *певао*, ал' сам и *имаја* монолог – Митке.

Финално *л* очувано је у неким именицама и придевима: једн *дел* музика, кроз *Казанђол*, у одело *цел* овако.

Нестабилност овог фонетског дијалектизма потврђује и приближан број примера у којима је *л* прешло у *о*: то је саставни *део* влајинске фамилије, другар ти је *весео*.

Истраживања са којима поредимо ове резултате указују на то да је код жена, девојака и деце чешће преобликовање *-о < -л*, док је *-(j)а (< -л)* забележен код мушких говорника (54,5% високообразованих мушкараца и 56% средњошколаца) (Трајковић, Михајловић 2019: 89; Станковић 2018: 244).

Морфологија

На плану морфологије издвојићемо најмаркантније црте појединих врста речи.

Именице. У другој деклинационој врсти издвајају се именице са суфиксом *-ка*: *снашка* паднала, вози *снашку*, тег се упали *врчка*, туј ти иде нека *смешка*. Код неких од њих (*бонбонку* или *ратлуче*, *тури се парка*) *-ка* има деминутивно значење. Вокатив именице *тетка* има наставак *-e¹¹*: *тетке*, дај једно *динарче*, *тетке*, дај. Именица мушког рода на *-а* у вокативу се завршава на *-о*: *чика Благојо*.

У оквиру трећег деклинационог типа издвајају се именице средњег рода на *-че* у једнини (једно *грањче*, једно *динарче*, сас *коњче* дођев, омеси се *кравајче*, по једно *колаче*, вртив *марамче*, *Моравче* кафана, *бонбонку* или *ратлуче*) и *-ики* у множини (плетев *венчики*, они *девојчики*, салте *колачки*, продаваја је *лулчики*).

У једном примеру јавио се суфикс *-це*: *дрвце* и *готово*.

Хипокористичка имена понашају се као именице природног мушког, а граматичког средњег рода: *Гале* је преживеја, куде *Миланче* Спасинца, на овога вуновлачара Васу *Шопче* син, *чика Тане* Ђкин.

¹¹ Овом облику најчешће прибегавају мушкарци из млађе групе говорника (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Придеви. Код придева су специфични они који су неодређеног вида, за разлику од стандардног језика у коме се јављају само у одређеном виду: старејко је тџа *главан*, *главан* гост, у одело *цел* овако.¹²

Ипак, и у овој категорији забележена су одступања – тако у истој реченици придев има неодређени, а затим, ближе стандарду, одређени вид: После свадбу кум је *главан* гост, али овој за свадбу стрејко је *главни* и *одговорни* уредник.

Компаратив придева је аналитичког типа: неко *поблизно* село, малка *поголему* једну, *поголемо* дрво, у *поразвијени* места, неки *постари* дођев.

Суперлатив се добија додавањем морфеме *нај-* на облик позитива: *најстар* домаћин, *најстара* породица, *најблизни* што су. Међутим, има и облика у којима се морфема *нај-* додаје стандардојезичком компаративу: завршила гимназију као *најбоља*, *најближу* фамилију, био је *највећи* трговац.

Компарација прилога је, као и код придева, аналитичка: *повише* не поштујеш, малка *повише*, пет корака *повише*, *повише* да се окрене, малка *подесно* тамо, мало *покасно*, *помалка* људи дођев, дођев *порано*, много *порано*.

Суперлатив се гради на истоветан начин: која *најспоро* гори.

Такође, има и стандардних облика компаратива и суперлатива: све *више*, *више*, *више*, збира; *мање* од осамдесет године; *раније* се правила; *најбоље* прођев келнери.

Компарација придева у говору врањске деце предшколског и школског узраста има у мањој мери аналитичку форму, а у већој мери синтетичку. Интересантан је и податак да није забележена компарација других врста речи (Станковић 2018: 246).

Заменице. Енклитички облици личних заменица одговарају јужноморавском дијалекатском типу.

Упечатљиви су, пре свега, облици заменичких енклитика у женском роду, попут генитивног¹³ *њума*: отидне до *њума*.

У дативу једнине употребљен је облик *ву*: први пут ли *ву* је.

Акузатив једнине није донео ниједну друга заменичка енклитика сем *зу*: браћа *зу* извoдив, а девери *зу* дочекујев, доводив *зу*, предавав *зу*, прокукав *зу*, еве *зу* овдека, сликаја *зу* је Дејанац, ја *зу* лепо питам, што *зу* видосте, коју *зу* је направивја Србин.

Значења инструментала остварују се помоћу предлога *с(ас)* и заменице у општем падежу: и сас *њу* упалену, с *њу* си мoгја.

¹² Неодређеног вида је и један редни број: једн и друг брат.

¹³ Овај облик се, наравно, може наћи и у осталим косим падежима, али наша грађа потврђује само облик генитива.

Енклитички облик личне заменице првог лица множине гласи *не* (што *не* фино дочекáсте), а у дативу *ни* (да *ни* даде по́сету, ала́л нека *ни* је).

У множини се јавља заменичка енклитика *ги* која је уопштена и среће се у свим косим падежима: срамо́та *ги* је било, ако *ги* види Бо́жа Црнотра́вац, већ *ги* не́ма, има́ло *ги* је сигурно, сабе́ре *ги* се не́ка па́ра, има *ги* пред цркву пу́но, па *ги* да́де, ако *ги* је голём, не́ки *ги* па да́дев, ови́ја *ги* да́дев ди́нар, па *ги* да́де по једно́ кола́че, као да не́ *ги* позна́ваш, већ *ги* не́ма, има́ло *ги* је сигурно, а ти́ *ги* но́сиш, ако *ги* је голём.

Изузетно је маркантна дативна енклитика *си* која се употребљава као речца: он *си* има мага́ре, мо́ж да *си* иде, да *си* иде као сас удрвене но́ге, ови́ја *си* вр́тив кру́г.

У само једном примеру употребљен је стандардни облик датива личне заменице 3. лица множине: по́што *им* до́шла једна́ ће́рка.

Дијалекатске заменичке енклитике живе су у говору свих група испитаника из Врања, али су у говору деце подједнако честе као и стандардне (Станковић 2018: 245; Трајковић, Михајловић 2029: 87–88).

Глаголи. Инфинитив, очекивано, изостаје, а футур се образује на два начина:

а) уопштена заменичка енклитика *ће* + презент: *ће* ти ја́ *испри́чам*, *ће* се *распи́там* ја́; све́ће *ће* но́сиш, *ће* га *те́раш*; као то́лко *ће* жи́ви, *ће* има́ опасна сва́дба, што́ *ће* и́дев по те́ј шко́ле, *ће* и́дев по старе́јка, ту́ *ће* има́ све́, ру́ку *ће* ги *искр́ши*, *ће* га *нама́ва* од рабо́ту, мла́да је, *ће* *нау́чи*; *ће* га чу́вамо; *ће* пра́вив и сва́дбу, ко́лко па́ре *ће* да́дев.

б) глаголска енклитика *ће* + да + презент: *ће* мо́ж да и́граш; ко́ј *ће* по́гале́мо дрво да пров́уче; сòг *ће* да пра́вив.

Ова одлика у говору врањске деце показала се као најстабилнија (Станковић 2018: 247), што се подудару са истраживањима говора старијих Врањанаца (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Синтакса

Аналитичка деклинација. На синтаксичком плану извојићемо, пре свега, балканистичке црте. Деклинација је аналитичког типа – значења падежних облика добијају се помоћу предлога и то на следећи начин:

- 1) у функцији присвојних придева и беспредлошког генитива са значењем посесије јавља се конструкција са предлогом *од* или *на* и општег падежа (га́зда *од* ову́ј полови́ну; *на* Са́вка Пе́тричеви́ћа и *на* Хри́сти́ну учите́љицу́ ће́рка, *на* До́љићку О́лгу ће́рка, сла́вив сла́ву *на* ма́јку, *на* овга́ вуновлача́ра Ва́су Шо́пче сина́, капу́т *на* та́тка, *на* по́па боже́мски уну́к);
- 2) у функцији беспредлошког датива са значењем намене јавља се

конструкција са предлогом *на* и општим падежом: *кирија иде на државу, на стамбени фонд, на никога да кажеш ни 'Здраво', пева на ора, вика на чичу ми, на кога му се искрши јајце, на кога му падне парче, ми на њи да ги вратимо посету.*

- 3) инструментал са значењем средства исказан је помоћу општег падежа са предлозима *с(ас)*: *да се служив сас тџ турџизам, сас туј крстену воду, врже сас врчку, сас пешкир удара, пун с ораси, с њу си мџга да переш веш, с њу си мџга да куваш гра.*

У функцији присвојних заменица јављају се дативне енклитике личних заменица са посесивним значењем: *баба ми Милева је излапела; браћа ву, разумеш; брат ми Зоран, брат ми Миша; брат ми и снашка ми; зет ми Чџа Чџембрлен; мајка ву иде; стринка ми ме гледала; татко ву; татко ми пуштија; татко му; ћерка ми куде је удата; вика на чичу ми.*

Ипак, има и стандарних облика¹⁴:

поџва ћерка; бија је у Београд дирџктор Индустрије обуће „Београд”, начелник кардиоваскуларне службе оделења на клинику у Зџмун, професор медицине, председник Удружења анестезиолога Србије, после рата је био, старџшина цркве, особље Мотџла; он је трговао са Босном, трговао са Грчком.

Једну групу примера чине устаљене конструкције које је наш саговорник, претпостављамо, у том облику усвојио из стандардног језика, те и онда када је њихово реченично окружење дијалекатско, оне ипак опстају: *пре тога што су отишли, пре тога су ишле, они тог тренутка, према томе, слава би по правилу, после тога, свих времена, између осталог и то.*

Наведену претпоставку као тачну потврђује следећи пример: због чега у Врање нема персирање – стиче се утисак да говорник преузима готову генитивну конструкцију и уклапа је у реченицу на дијалекту.

Удвајање објекта. Објекатска редупликација је веома честа – удвајају се пуни и енклитички облик заменице или именска реч са заменицом:

на човека не му се вије, на кога му се искрши јајце, на кога му падне парче, на њи да ги вратимо посету; ништа ме ти мене повише не поштужеш, некога га срџтнеш, врањски тџли су да га избришев, Врање га избутамо, кад га омеџи колач, цуњем га ора, испџкла га коло, овуж свеђу ти да гу узмеш, да гу одржив душу; споменеш ги сви укућани, имали смо ги овдека ми сировари, знаје ги песме, ја на деџа ги зборим, многи си ги познаваја, тиџа занати ги више нема.

¹⁴ Овакви облици обично се јављају када испитаник говори о познаницима и рођацима који не живе у Врању или када наводи звања.

Присутна су и два примера специфичног удвајања објекта који се састоји од показне речце *еве'еве*, номинатива именице и акузатива енклитичког облика личне заменице: *еве га кáндило*, *Табáне еве га*.

Редупликација заменичког објекта је дијалектизам који у говору деце предшколског и школског узраста у највећој мери подлеже променама (Станковић 2019: 248), док је аналитизам у деклинацији веома стабилан (Станковић 2018: 248). Има га и у говору старијих Врањанаца, с тим што су њему склонији мушки говорници, и то пре свега они из групе млађих (Трајковић, Михајловић 2019: 87).

Лексика

Лексика је разнолика, са доста турцизама (*алáл*, *амán*, *брé*, *дип*, *дућани*, *ич*, *јок*, *минтáн*, *сабајле*, *сáлте*, *такáт*, *терзија*, *филцáн*, *чáришија*) и још више дијалектизама (*јајца*, *снашкy*, *старéјка*, *целивање*, *самáри*, *самрција*, *шустери*; *бóлан*, *голém*, *малéчак*, *убаво*; *вије*, *изéде*, *збира*, *зборили*, *избута*, *кљyка се*, *крши*, *лáмка се*, *мýне се*, *намáва*, *поврне се*, *рабóти*, *рипа*, *срамýје*, *тáтко*, *тyри*, *утепyје*, *улéгне*, *фрљyи*, *чyка*; *áко*, *бé*, *лéле*, *ли*; *по* (у значењу 'за' ('иза'), *овија* лyди *по* њи)).

3. Закључак

Након истраживања важнијих дијалекатских обележја може се закључити да су се јавиле карактеристике које врањски говор нашег информатора уклапају у призренско-јужноморавски говорни тип, али нови, осавремењени, који карактерише диглосивно понашање говорника.

Грађа је показала очуваност експираторног акцента и задржано старо место акцента уз понеку дублетну, стандарднојезичку форму. Замена старог гласа *јат* у одричним облицима помоћног глагола *јесам* је екавска, али не и доследна. Полугласник се често могао чути, али је неретко и вокализован. Гласови *s* и *x* су најнестабилније фонетске одлике, док је формант *-на-* веома стабилан. Сонант *в* се редовно јавља у облицима 3. лица множине презента, као и сонант *ј* који се скоро увек присутан као партикула у показним заменицама и прилозима. Финално *л* у великом броју примера дало је *-ја*, али су забележени и примери са стандардним рефлексом *-о*. На морфолошком плану присутне су неке маркантне јужноморавске црте: *-ка* у именицама женског рода и њихове вокативне форме на *-е*, *-че* и *-ики* код именица средњег рода; компарација придева и прилога је уједначено аналитичка и синтетичка; заменичке енклитике су најстабилнији дијалектизам. У оквиру синтаксе, удвајање објекта је веома фреквентно, а аналитичкој деклинацији чешће се прибегава него синтетичкој. Лексика је живописна, разнолика, са бројним турцизмима и још бројнијим дијалектизмима.

Ово истраживање још једном је показало да је урбани говор, у нашем случају врањски, како је још П. Л. Тома (1998: 25) установио, нестабилан систем¹⁵. Дијалекат нашег саговорника, ма колико свим својим бићем он био везан за свој локални говор, претрпео је изванредан утицај стандардног језика. Међутим, уколико узмемо у обзир да је наш саговорник велики заљубљеник у врањски говор, а да су се у његовом идиолекту неке дијалекатске црте ипак показале као нестабилне, можемо замислити колики је уплив стандардног језика у идиомима говорника који немају овакав став према свом локалном говору. Упркос Влајинчевом очигледном настојању да задржавајући најмаркантније црте допринесе очувању аутентичности врањског говора, за који је често у својим јавним наступима умео да пронађе бројне предности у односу на стандардни језик, како су и друга, скоро истраживања говора овог града показала, врањски говор ће у будућности поједине језичке особине вероватно подредити стандардним облицима. Ипак, радује чињеница да ће се на том путу стандарднојезичке форме саплести о још неког стаменог чувара локалног говора какав је био Тома Влајинац.

Литература

- Белић, 1999 [1905]: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђорђевић, Душан 2018: *Старе врањске породице*. <<https://pubhtml5.com/fkje/twad/basic/>>, 7. 10. 2019.
- Пецо, 1994: А. Пецо, Савремена акцентуација говора Пољанице, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 161–180.
- Пешић, 1975: М. Пешић, *Врање*. Врање: Самоуправна интересна заједница културе општине Врање.
- Станковић, Драгана 2018: *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социolingвистички приступ*, докторска дисертација. <<http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10474/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>, 16. 6. 2018.
- Тома, 1998: П. Л. Тома, *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLV, Институт за српски језик САНУ.
- Трајковић, Михајловић, 2020: Т. Трајковић, М. Михајловић, *Говор Врања кроз призму диглосивности*. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXVI, св. 1, 77–105.

¹⁵ Истраживања са којима смо поредили добијене резултате ово такође потврђују. Међутим, ваља нагласити и да су дијалекатске црте показале већу стабилност у идиолекту нашег говорника.

Milica M. Mihajlović

A VRANJE IDIOLECT

Summary

In the paper, traditional dialectology methods are used to analyze the speech of a descendant of one of the oldest families in Vranje (Vlajinci). Our informant was born in 1947. and is a great enthusiast of his local dialect. By analyzing a eighty-minute transcript of a conversation with him, all language levels are covered, and the results are compared with previous research on the Vranje dialect. In his idiolect, typical characteristics of the Vranje dialect are expected: semi-vowel, the formant *-na-*, consistent ekavism in negative forms of the verb *jesam*, pronominal enclitics *gu, gi, ne, ni, ve, vi*, analytic declensions, present 3rd person plural in *-v*, present participle masculine singular in *-ja*, future forms without infinitive, etc.

Keywords: urban dialectology, Prizren-Timok dialectal area, Vranje idiolect.